

Original Article

Qualitative Study of the Character Education as a New Approach to Environmental Ethics

Masoud Abdollarash^{1*}, Mohammad Hassan Seif², Seyed Mohammad Shobeiri³, Mahrouf Khaliliy⁴

1. PhD Student, Department of Environmental Education, Payame Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) Email: masuodrash@yahoo.com
2. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.
3. Professor, Department of Environmental Education, Payame Noor University, and Head of UNESCO Chair on Environmental Education, Tehran, Iran.
4. Associate Professor, Department of Agricultural Engineering Sciences, Payame Noor University, Mahabad, Iran.

Received: 10 Apr 2018   Accepted: 2 Jun 2018

Abstract

Background and Aim: Educating environmental Character influenced by environmental ethics targets attitude and behavior of the people, pragmatically, in a way that even the law may be affected by its lobbying. Thus, present study aimed to explain the determinants of environmental character education.

Materials and Methods: In this qualitative study, main key words were searched in the internal and foreign databases for the purpose of obtaining the themes and determinants of environmental character education. Then, the content analysis of 45 research documents retrieved with a deductive approach was carried out. For this purpose, firstly, the determinants of character education and, in particular, environmental education, were extracted based on the view of each researcher. In the next step, the frequency of the determinants was calculated by SPSS software. Then, the conceptual model of the research was drawn up using the Nvivo software 10.

Findings: The total number of determinants of the 45 environmental character education identified by researchers was 60 items. Some of the determinants were emphasized only by one researcher, such as: nature sanctity, strength, leadership skills, religiousness, identification, obedience, and intelligence. The most important determinants identified were respect (48.9%), fairness (42.2%), honesty (35.6%), compassion (33.4%), responsibility (33.4%), perseverance (26.7%), care (24.4%) and discipline (22.2%), empathy (20%), patience (20%).

Conclusion: Changing our attitude to the environment, from commodity view to social view will change our behavior. Our model shows that Character Education founds a variety of positive attitudes and behaviors in favor of environment which ensure human well-being in life cycle.

Keywords: Character Education; Environmental Ethics; Environmental Character Education

Please cite this article as: Abdollarash M, Seif MH, Shobeiri SM, Khaliliy M. Qualitative Study of the Character Education as a New Approach to Environmental Ethics. *Bioethics Journal* 2017; 7(26): 51-60.

مطالعه کیفی تربیت منش: رویکردی نوین در اخلاق محیط زیستی

مسعود عبداله‌رش*^۱، محمدحسن صیف^۲، سیدمحمد شبیری^۳، معروف خلیلی^۴

۱. دانشجوی دکترای آموزش محیط زیست، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول) Email: masuodrash@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳. استاد، گروه آموزش محیط زیست دانشگاه پیام نور و رییس کرسی یونسکو در آموزش محیط زیست، تهران، ایران.

۴. دانشیار، گروه مهندسی کشاورزی، دانشگاه پیام نور، مهاباد، ایران.

دریافت: ۱۳۹۷/۱/۲۱ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۱۲

چکیده

زمینه و هدف: تربیت منش متأثر از اخلاق محیط زیستی، به گونه‌ای منطقی، نگرش و رفتار محیط زیستی مردم را هدف قرار می‌دهد، به نحوی که حتی قانون نیز متأثر از لابی‌گری آن خواهد شد. از این رو پژوهش حاضر با هدف تبیین مؤلفه‌های تربیت منش محیط زیستی صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها: در این مطالعه کیفی برای دستیابی به مضامین و مؤلفه‌های منش محیط زیستی، واژگان کلیدی اصلی در پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی و خارجی به صورت هدفمند جستجو شدند، سپس تحلیل محتوای ۴۵ سند پژوهشی داخلی و خارجی بازایی شده با رویکرد استقرایی انجام گرفت. برای این منظور ابتدا مؤلفه‌های تربیت منش و به طور خاص تربیت منش محیط زیستی، از نظر هر پژوهشگر استخراج گردید. در گام بعدی فراوانی هر یک از مؤلفه‌های مستخرج، از نظر پژوهشگران، به کمک نرم‌افزار SPSS به دست آمد، سپس مدل مفهومی پژوهش با استفاده از نرم‌افزار Nvivo 10 رسم گردید.

یافته‌ها: تعداد کل مؤلفه‌های تعیین‌کننده تربیت منش محیط زیستی از نظر ۴۵ پژوهشگر، بالغ بر ۶۰ مؤلفه بود. برخی از مؤلفه‌ها صرفاً از جانب یک پژوهشگر مورد تأکید قرار گرفتند که از این میان می‌توان به مؤلفه‌هایی چون قداست طبیعت، قوی بودن، مهارت رهبری، مذهبی بودن، فرمانبرداری، هم‌ذات پنداری و هوش اشاره کرد. مهم‌ترین مؤلفه‌های شناسایی شده به ترتیب عبارت از: احترام (۴۸/۹ درصد)، عدالت (۴۲/۲ درصد)، صداقت (۳۵/۶ درصد)، مهربانی (۳۳/۴ درصد)، احساس مسؤلیت (۳۳/۴ درصد)، پشتکار (۲۶/۷ درصد)، مراقبت (۲۴/۴ درصد) و انضباط (۲۲/۲ درصد)، همدلی (۲۰) و صبر (۲۰) بودند.

نتیجه‌گیری: تغییر نگرش ما به طبیعت، از نگاه کالایی به نگاه اجتماعی، تغییر رفتار ما را در پی خواهد داشت. مدل به دست آمده نشان می‌دهد که تربیت منش پایه‌گذار طیفی از نگرش‌ها و رفتارهای مطلوب و هماهنگ با محیط زیست است که ضامن بقای نوع بشر در چرخه حیات خواهند بود.

واژگان کلیدی: تربیت منش؛ اخلاق محیط زیست؛ منش محیط زیستی

مقدمه

اخلاق محیط زیستی، مبتنی بر اخلاق فضیلت‌گرا (Virtue Ethics) (۱)، به دنبال تفسیر جدیدی از ارتباط انسان با طبیعت است (۲). عملکردهای محیط زیستی، ناشی از منش (Character) محیط زیستی هستند (۳). منش با ریشه یونانی، تمایل به انجام رفتارهای خاص است. اصطلاح تربیت منش (Character Education) تاریخچه‌ای طولانی و متمایز از تعلیم و تربیت دارد (۴). نظام‌های آموزشی فعلی، بیشتر به پرورش «قلب»ها می‌پردازند تا فربه‌سازی «مغز»ها (۵). اندیشه‌های ارسطو سرچشمه تربیت منش هستند (۶). از نظر ارسطو، برای زندگی خوب، تنها دانستن خوب، کافی نیست، بلکه باید به خوبی‌ها عمل کرد (۷). سقراط و لیکونا هدف آموزش و پرورش را، تربیت انسان‌های نیکومنش می‌دانند (۴). روسو، پیازه و کلبرگ اعتقاد دارند که اخلاق، به صورتی نظام‌دار و مرحله‌ای تحول می‌یابد (۵). این دیدگاه‌ها متکی بر آموزش دانش و استدلال اخلاقی می‌باشند. رویکرد نظام‌های آموزشی فعلی نیز، بر انتقال دانش استوار است، اما چرخشی معنادار به سمت پرورش فضایی پیدا کرده‌اند که در مجموع به عنوان تربیت منش معرفی می‌شوند (۴). برخی مفاهیم پایه‌ای تربیت منش با آموزش اخلاقی تفاوت دارند (۸). تربیت منش، تلاش برای تغییر رفتار است (۹). شخصیت و منش در همه فرهنگ‌ها قابل تشخیص و فهم بوده و شامل تمامی دلالت‌ها، نگرش‌ها، رفتارها، تمایل‌ها، عادت‌ها، ارزش‌ها و احساساتی هستند که به عنوان مهارت‌های اجتماعی در نظر گرفته می‌شوند (۱۰). هدف تربیت منش، تقویت آرمان‌های اصلی خانواده و نظام‌های آموزشی است (۱۱). تربیت منش تنها کمک به فرد برای انجام کار درست نیست، بلکه کمک به او برای انجام درست‌ترین کار است (۱۲).

Borba (۲۰۱۵ م.) معیار حقیقی منش، را عمل می‌داند و تأکید می‌کند عادت‌های اخلاقی، اکتسابی هستند. او هفت نیک‌خویی اصلی را برمی‌شمارد و سپس سه نیک‌خویی زیربنایی را همدلی، وجدان و خویش‌انداری بیان کرده و آن‌ها را هسته اخلاقی معرفی می‌کند (۱۳).

Center for the Respect & Responsibility (۲۰۱۶)

م.) برای تربیت منش فضایی را برمی‌شمارد (۱۴). مجموعه استانداردهایی که به وسیله آن‌ها، احترام (به خدا، انسان و طبیعت)، نظم در زندگی، نوسازی فکری و عملی، یکپارچگی در گُنش، منش و مالکیت ارزش‌ها در فرد شکل می‌گیرند (۱۵). تربیت منش محیط زیستی نیز، توسعه توانایی‌های فراگیران برای مشارکت مؤثر در حل بحران‌های محیط زیستی است (۱۶). اقدامات مخرب انسان در طبیعت، انهدام حیاتی است که خود بخشی از آن است (۱۷). بشر امروزی تصور می‌کند که ایجاد یک محیط زیست ساختگی، صرفاً در چارچوب پیشرفت‌های تکنولوژیک امکان‌پذیر است، در حالی که نابودی تنوع زیستی، جسم و روح انسان را با خطر مواجه ساخته است (۱۸).

وضع کنونی بشر سه ویژگی بارز دارد که نافی وجود راه حل سریع برای بحران قریب‌الوقوع است: فقدان جهت‌یابی اخلاقی در باب سلوک با منابع طبیعی، ناتوانی نهادهای اجتماعی در تعدیل این فشار و ایمان پایدار به فناوری (۱۹). انسان اخلاقی، آزادی‌های خود را محدود خواهد کرد و قوانین و مسؤلیت‌هایی ایجاد می‌کند که او را در رسیدن به هدفش یاری کنند (۲۰). حوزه اخلاق محیط زیستی، ضمن پوشش طیف گسترده‌ای از مشکلات (۲۱)، در اغلب موارد رویکردی مبتنی بر قانون دارد. قواعد اخلاقی آن، ریشه مشکلات محیط زیستی را ناشی از جایگاه اخلاقی آن‌ها می‌دانند (۹). همچنین به درک تساوی حقوقی و ارزشی انسان و محیط زیست می‌پردازد (۲۱) و در زمینه مفاهیم اکولوژیک و ارزش‌های ذاتی منابع، با اقتصاددانان، چالشی اساسی دارد (۲۲). ایجاد استانداردهایی برای تصمیم‌گیری خوب و ایجاد مسؤلیت فردی و اجتماعی در قبال استفاده از منابع طبیعی، تنها با شکل‌گیری منش محیط زیستی فراگیران در مراکز و مؤسسات علمی میسر است (۲۳).

جنبه مهمی از این آموزش‌ها، پرورش اخلاق، فضایل و منش محیط زیستی می‌باشند، زیرا هدف آن‌ها، تغییر نگرش انسان نسبت به جایگاه اخلاقی طبیعت می‌باشد (۲۰). تغییرات

طبیعت و توانایی بشر امروزی، سبب شکل‌گیری گفتمان جدیدی در آموزش محیط زیست شده است (۲۴)، اگرچه مشکلات محیط زیستی ریشه در رفتار و نگرش آدمی دارند، اما رویکرد غالب در مواجهه با آن‌ها، فناورانه بوده و بر انتقال دانش و برخی مهارت‌ها تأکید شده است. پژوهش‌های زیادی، برای شناسایی عوامل مؤثر در تغییر رفتار محیط زیستی و روش‌های کارای آموزش محیط زیست، انجام گرفته‌اند. برخی، بر نقش آگاهی شهروندان (۲۵)، ضرورت آموزش محیط زیست (۲۶)، تأثیر مشوق‌های مادی و غیر مادی (۲۷)، شیوه‌های آموزش برای مشارکت شهروندان (۲۸) و هنجارهای فردی و اجتماعی اشاره کرده‌اند (۲۹). بسیاری نیز به ارتباط بین نگرش و آگاهی با رفتارهای محیط زیستی تأکید داشته‌اند (۳۱-۳۰).

تغییر رفتار و بینش عمومی نسبت به محیط زیست در پژوهش‌های قانمی و همکاران (۱۳۹۵ ش.) با تدوین مدل مفهومی توسعه آموزش محیط زیست، دنبال شده است. این مدل، برای آموزش ارزش‌ها و منش محیط زیستی، جایگاهی در نظر نگرفته است. در بخش نگرش نیز تبیین مشخصی ندارد (۳۲). کدام ارزش‌ها و مؤلفه‌ها در شکل‌گیری منش و نگرش محیط زیستی افراد نقش دارند؟ پرسشی بنیادین که پژوهش‌های موجود از کنار آن بی‌پاسخ، گذشته‌اند. پژوهش‌های دانشگاهی باید مبتنی بر هنجارها، باورها و ارزش‌های اخلاقی و زمینه فرهنگی جوامع باشند تا علاوه بر شناخت ارزش‌های بومی در مورد محیط زیست، به تدوین نظام‌نامه اخلاقی برسند (۳۳). ریشه بحران‌های موجود، از ریشه‌های زیستی و تجربی آن‌ها، جدا است، لذا مطالعه بین رشته‌ای آن‌ها لازم است (۳۴). برخورد و تعامل با محیط زیست نیازمند فضیلت‌هایی سبز است (۳۵). امر درست در طبیعت، حفظ یگپارچگی، ثبات و زیبایی، آن است. اخلاقی که فراتر از مرزهای جامعه بشری، به همه زمین، گسترش می‌یابد (۳۶). علت شکست کمپین‌های محیط زیستی نیز، ناکامی آن‌ها در شناسایی علل واقعی مشکلات و رویکردشان به مشکلات محیط زیستی است (۳۷). بخشی از راه حل‌های جهانی، تغییر رفتار در تولید، مصرف و ارتقای مسؤولیت‌های انسانی، از طریق منش نیکو می‌باشد

(۳۸). مؤلفه‌های منش نیکو، در ارتباط با دیگران و محیط زیست بر رفتار مناسب محیط زیستی دانش‌آموزان تأثیر مثبت دارند (۲). اخلاق فضیلت محیط زیستی دارای رویکرد مفیدتر و عملی‌تری به مشکلات محیط زیستی می‌باشد (۹). برخی «همدلی» را کلید اصلی حفاظت از محیط زیست معرفی کرده و آن را یکی از عوامل تعیین‌کننده تربیت منش محیط زیستی می‌داند (۳۹). برخی دیگر بر اخلاق مراقبت، برای آموزش ارزش‌های محیط زیستی تأکید دارند (۴۰). تصور نبود راه حل اخلاقی، برای مشکلات ارتباطی انسان و بیوسفر، اشتباه است (۴۱). نگاه ترکیبی و متقابل در برنامه‌های درسی آموزش محیط زیست، با تأکید بر اهمیت تربیت منش محیط زیستی ضروری است (۲۰). حصول پایداری نیازمند رویکردی تحولی در ارتباط انسان با هم‌نوعانش و نیز با طبیعت می‌باشد (۱). ارزشگذاری بخش اصلی بسیاری از این تصمیم‌گیری‌ها می‌باشد. دیدگاه‌های تکارزشی، چالشی در مسیر پایداری و سبب ناکارآمدی آن می‌باشند (۴۲). نظر به این پژوهش‌ها، تربیت منش دارای ابعاد و مؤلفه‌های مشخصی است که می‌توان آن‌ها را آموزش داد. بر این اساس مقاله حاضر در پی پاسخ به این سؤالات می‌باشد: مؤلفه‌های تربیت منش کدام‌اند؟ اهمیت آن‌ها، از نگاه پژوهشگران مختلف چگونه است؟ مدل مفهومی مؤلفه‌های تربیت منش محیط زیستی چگونه است؟

مواد و روش‌ها

در این مطالعه کیفی برای دستیابی به مضامین و مؤلفه‌های منش محیط زیستی، به منابع چاپی و پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی SID، Magiran و Noormags و خارجی Elsevier، Science Direct و Scopus مراجعه شد. برای این منظور کلید واژه‌های اخلاق فضیلت‌گرا (Virtue Ethics) یا اخلاق محیط زیستی (Environmental Ethics) یا تربیت منش (Character Education) یا آموزش اخلاق محیط زیستی (Environmental Ethics Education) یا منش محیط زیستی (Environmental Character) یا فضیلت سبز (Green Virtue) به صورت هدفمند جستجو شدند، سپس تحلیل محتوای ۴۵ سند پژوهشی داخلی و خارجی بازتابی

پایداری ذیل مؤلفه صبر و مفاهیم اعجاب، حیرت و رعایت حقوق دیگران نیز ذیل مؤلفه عشق قرار گرفتند. برای تشخیص میزان اهمیت و تکرار مؤلفه‌های مختلف تربیت منش از دیدگاه پژوهشگران، مؤلفه‌های به دست آمده در قالب جدول ماتریس مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفته و در گام بعدی فراوانی مؤلفه‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS محاسبه شد (جدول ۱).

جدول ۱: فراوانی مؤلفه‌های تربیت منش از نظر صاحب‌نظران

مؤلفه	تعداد	درصد
احترام	۲۲	۴۸/۹
عدالت (انصاف)	۱۹	۴۲/۲
صداقت	۱۶	۳۵/۶
مهربانی	۱۵	۳۳/۴
احساس مسؤلیت	۱۵	۳۳/۴
پشتکار	۱۲	۲۶/۷
مراقبت	۱۱	۲۴/۴
نظم و انضباط	۱۰	۲۲/۲
همدلی	۹	۲۰
صبر	۹	۲۰
عشق	۸	۱۷/۸
تعداد کل پژوهشگران (نفر)	۴۵	

در مرحله بعد برای تفسیر متون از روابط گرافیکی مضامین در قالب یک مدل استفاده شد تا روابط بین مضامین روشن و قابل فهم گردد (تصویر ۱). این مدل نشان‌دهنده تأثیر مستقیم مؤلفه‌های، صبر، عشق، صداقت، احساس مسؤلیت، انضباط، احترام، عدالت و پشتکار بر تربیت منش محیط زیستی هستند. مؤلفه‌های مراقبت و مهربانی، علاوه بر تأثیرگذاری مستقیم بر تربیت منش محیط زیستی، از طریق تأثیرگذاری بر همدلی نیز بر تربیت منش تأثیر می‌گذارند. مؤلفه همدلی نیز علاوه بر تأثیر مستقیم بر تربیت منش، با اثرگذاری بر عشق، به صورت غیر مستقیم نیز بر تربیت منش محیط زیستی تأثیر می‌گذارد.

شده با رویکرد استقرایی انجام گرفت. برای این منظور ابتدا مؤلفه‌های تربیت منش و به طور خاص تربیت منش محیط زیستی، از نظر هر پژوهشگر استخراج گردید. مقبولیت و عینیت داده‌ها با تلفیق در جمع‌آوری داده‌ها، تنوع در منابع و پژوهشگران و نیز مرور و بازنگری مکرر داده‌ها انجام شد. در گام بعدی فراوانی هر یک از مؤلفه‌های مستخرج، از نظر تمام پژوهشگران، به کمک نرم‌افزار SPSS به دست آمده و سپس مدل مفهومی پژوهش با استفاده از نرم‌افزار Nvivo 10 رسم گردید.

ملاحظات اخلاقی

صداقت، دقت و امانت در گزارش و ارجاع به متون در تمام فرایند پژوهش رعایت گردید.

یافته‌ها

تعداد کل مؤلفه‌های تعیین‌کننده تربیت منش از نظر ۴۵ پژوهشگر مختلف، بالغ بر ۶۰ مؤلفه بود. برخی از مؤلفه‌ها صرفاً از جانب یک پژوهشگر مورد تأکید قرار گرفتند. از این میان می‌توان به مؤلفه‌هایی همچون: قداست طبیعت، قوی‌بودن، مهارت رهبری، مذهبی‌بودن، فرمانبرداری، هم‌ذات‌پنداری و هوش اشاره کرد، سپس برخی از مؤلفه‌های نزدیک به هم را ذیل یک عنوان دسته‌بندی نمودیم. مفاهیم تواضع، اعتماد، آزادی و کمک به دیگران ذیل عنوان مؤلفه احترام، مفاهیم انصاف، مروت، رحم، برابری، عدل و داد ذیل مؤلفه عدالت، مفاهیم وجدان، امانت‌داری، وفاداری و صلح‌طلبی ذیل مؤلفه صداقت، مفاهیم دلسوزی، غم‌خواری، محبت و لطف ذیل عنوان مؤلفه مهربانی، مفاهیم حساسیت، رشد اجتماعی، تکلیف و شهروندی ذیل مؤلفه احساس مسؤلیت؛ مفاهیم استحکام، استقامت، استواری و ثبات، ذیل مؤلفه پشتکار، مفاهیم نوع‌دوستی، ضرر نرساندن و خیرخواهی ذیل مؤلفه مراقبت، مفاهیم تفکر انتقادی، استدلال اخلاقی، قضاوت اخلاقی، بصیرت، صرفه‌جویی، اعتماد به نفس و ذهنیت سالم ذیل مؤلفه نظم و انضباط، مفاهیم مردم‌سالاری و حس مشترک ذیل مؤلفه همدلی؛ مفاهیم بردباری، تحمل، مدارا و

بحث

یافته‌ها نشان داد که بیشترین فراوانی (به تعداد ۲۲ مورد تکرار) مربوط به مؤلفه احترام می‌باشد. این نشان از اهمیت این مؤلفه در برنامه‌های تربیت منش دارد.

Licona (۲۰۱۲ م.) احترام را جوهر اخلاق و دایره شمول آن را تمام مظاهر هستی دانسته است. احترام به معنای ارزش قائل شدن به زندگی و تمام اشکال حیات می‌باشد که به مفهوم قاعده طلایی اخلاق بسیار نزدیک می‌باشد: «با دیگران چنان رفتار کن که دوست داری با تو چنان کنند» (۴۳). عدالت مؤلفه دیگری است که از نظر فراوانی (به تعداد ۱۹ مورد تکرار) در رتبه بعدی قرار گرفته است.

Borba (۲۰۱۵ م.) حتی مفهوم عدالت را نیز احترام به خواسته دیگران دانسته است. این برداشت به طریق اولی نشان‌دهنده اهمیت مضاعف مؤلفه احترام است (۱۳)، چنانکه اسلامی (۱۳۹۶ ش.) معتقد است احترام دربرگیرنده مفاهیم مراقبت، مهربانی و توجه به حیوانات و سایر مظاهر طبیعت نیز می‌گردد. وزن بعدی مؤلفه‌ها (به تعداد ۱۶ مورد تکرار) به صداقت اختصاص داشت (۳۵).

این مفهوم در تعامل با محیط زیست بر اساس نظر Borba (۲۰۱۵ م.) به معنای پاسخگویی به ندای وجدان تعبیر می‌شود. مهربانی و احساس مسؤولیت با وزن ۱۵ در رتبه بعدی قرار گرفتند. پشتکار، مراقبت و انضباط نیز با وزن‌های ۱۲، ۱۱ و ۱۰ در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند (۱۳)، اگرچه این فضایل نسبی هستند (۴۴)، اما می‌توان تمام این مؤلفه‌های بنیادی را ذیل عنوان فضایل و منش‌های اخلاقی طبقه‌بندی کرد (۱۰)، در حالی که برای مقابله با اثرات سوء رفتارهای انسانی بر محیط زیست، برخی متخصصان، حفاظت و توسعه پایدار را به عنوان راه حل پیشنهاد کرده‌اند. برخی دیگر معتقدند تربیت منش محیط زیستی، راه خروج از بحران نوین بشری است. به نظر می‌رسد رویکرد تربیت منش یا همان آموزش اخلاق محیط زیستی می‌تواند به هدف اصلی نزدیک‌تر باشد (۴۶). در هر صورت باید اذعان نمود در صورتی که آموزش‌های امروزی خود را به شخصیت اخلاقی، صداقت و

تعالی انسانی مجهز نکنیم، دچار خسران‌های عظیم انسانی و اقتصادی خواهیم شد (۵۷).

از این رو پیشنهاد می‌گردد تا برای ثمربخشی فعالیت‌های آموزش محیط زیستی و شهروندی، نظام‌های دولتی و غیر دولتی متولی آموزش، قالب و محتوای آموزشی خود را به گونه‌ای طراحی و اجرا نمایند که به فراخور اهمیت، هر یک از مؤلفه‌های تربیت منش محیط زیستی مورد توجه قرار گیرند. انتقال دانش محیط زیستی اگر همراه ملزومات اخلاقی آن باشد، سبب ایجاد معناداری و هدفمندی تعامل انسان با محیط پیرامون خواهد بود. از این رو پیشنهاد می‌شود، پیوستگی انسان با دیگر عوامل طبیعی در تولید محتوای آموزشی مورد توجه قرار گرفته و هر یک از این مؤلفه‌ها در مباحث آموزشی مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرند. همچنین نوع محتوایی که سبب ارتقای هر یک از مؤلفه‌های مؤثر در تربیت منش محیط زیستی می‌شوند، مشخص شده و متناسب با سنین و نیاز مخاطبان، طراحی گردند.

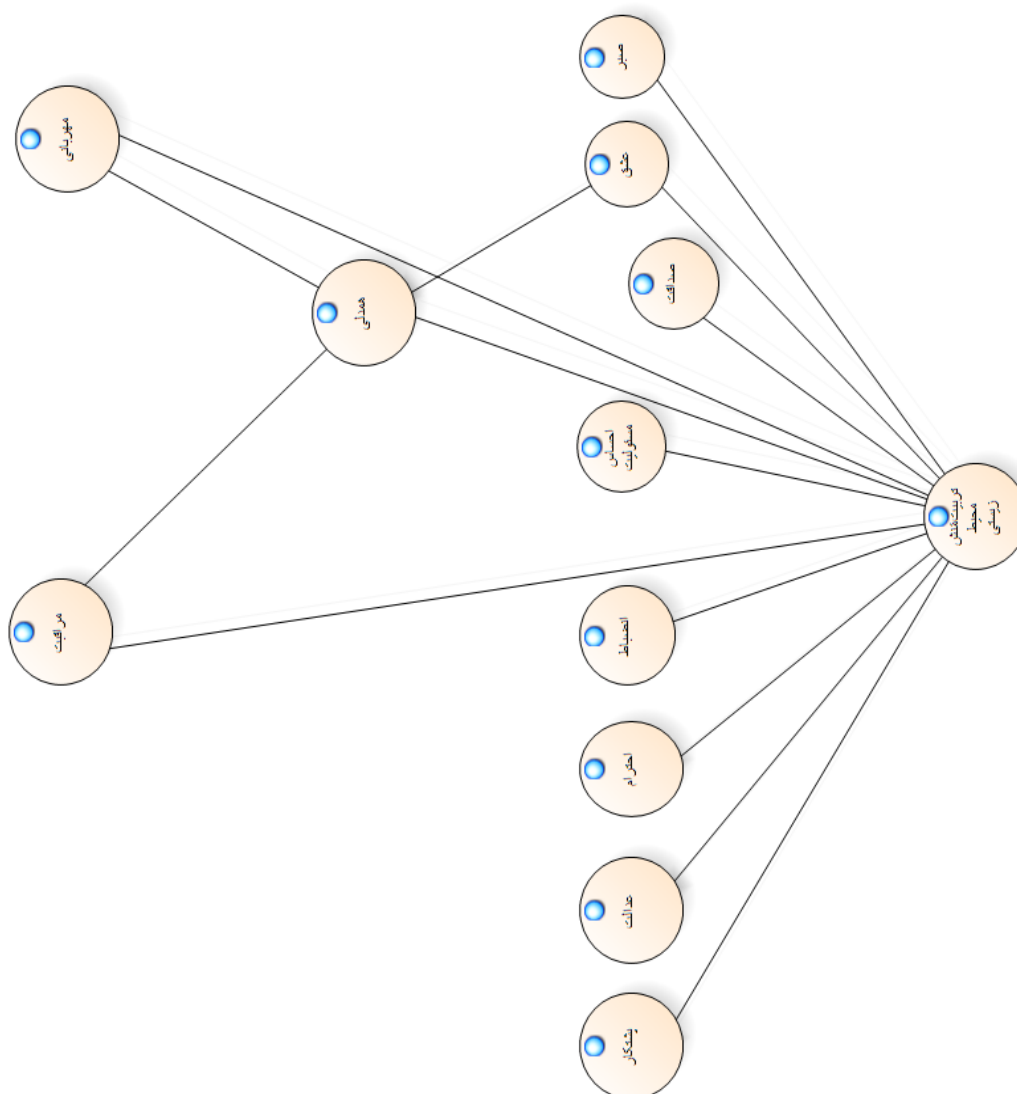
نتیجه‌گیری

تغییر رفتار و مسؤولیت‌پذیری در قبال محیط زیست نیازمند ترکیب رویکردهای فعلی حفاظت و آموزش محیط زیست با مبانی اخلاقی و تربیتی است. کارآمدترین فناوری‌ها و بهترین قوانین به وسیله انسان اجرا می‌شوند و اگر افراد در قبال محیط پیرامون خود از درون احساس تعهد و تعلق نکنند، فناوری‌ها و قوانین، کاری از پیش نخواهند برد. نتایج این پژوهش نشان داد که تربیت منش، در اثر رفتار مناسب با تمام مظاهر حیات، می‌تواند نوعی احساس رضایت درون و نشاط ایجاد نماید که خود سبب تقویت رفتارهای توأم با احترام، صداقت، عدالت، احساس مسؤولیت، مهربانی و مراقبت در فرد عامل خواهند شد. منش نیکوی محیط زیستی، به دور از نگاه قانون و در غیاب فناوری‌ها، ابزاری قدرتمند در دست فرد و جامعه می‌باشد که بقای حیات زمین را تضمین می‌کند.

تشکر و قدردانی

مقاله حاضر بخشی از رساله دکتری رشته آموزش محیط زیست دانشگاه پیام نور تهران با عنوان «طراحی مدل تربیت منش محیط زیستی» می‌باشد. از اساتید بزرگوار راهنما، مشاور و تمام کسانی که با ما در گردآوری منابع همکاری نمودند، تقدیر و تشکر می‌گردد.

Archive of SID

شکل ۱: مدل تربیت منش محیط زیستی

References

1. Jordan K, Kirstjansson K. Sustainability, virtue ethics and the virtue of harmony with nature. *Environmental Education Research* 2017; 23(9): 1205-1229.
2. Caciuca VT. The Role of Virtue Ethics in Training Students' Environmental Attitudes. *Social and Behavioral Sciences* 2013; 10(92): 122-127.
3. Palmer C. Contested Frameworks in Environmental Ethics: Linking Ecology and Ethics for a Changing World: Values, Philosophy and Action, Ecology and Ethics. Springer Science+Business Media Dordrecht; 2013. p.191-206.
4. Sojourner RJ. The rebirth and retooling of character education in America. Washington: CEP and McGraw Hill Research Foundation; 2012. p.2-16.
5. Karimi A. Steps in the formation of ethics in children (with emphasis on evolutionary approaches). 3rd ed. Tehran: Abed publication; 2011. p.62-67. [Persian]
6. Bagheri Noparast KH, Bagheri MZ. Universological causation, human agency and principles of education in Ghazali's view. *Educational Sciences from the Viewpoint of Islam* 2015; 3: 71-92. [Persian]
7. Blahova AL. Environmental education in Slovakia in the context of ethics and ethics education. *Ethics & Bioethics (in Central Europe)* 2106; 6(1-2): 91-96.
8. Berkowitz MW, Bier MC. What Works in Character Education. *Journal of Research in Character Education* 2007; 5(1): 29-48.
9. Lindemann MA. The Character of Environmental Citizenship: Virtue Education for Raising Morally Responsible Individuals. (Dissertation Prepared for the Degree of Doctor of Philosophy) Texas: University of North Texas; 2013.
10. Bialik M, Bogan M, Fadel C, Horvathova M. Character Education for the 21st century; what should students learn? Center for curriculum redesign. Boston: Massachusetts; 2015. p.23-180.
11. Berkowitz MW. Character Education as Prevention. 2000. p.37-45. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/242519493>.
12. Davidson M, Lickona T, Khmelkov V. Smart & Good Schools: A New Paradigm for High School Character Education. Edited by Larry P. In Handbook of Moral and Character Education; 2008. p.370-390.
13. Borba M. Building moral intelligence: the seven essential virtues that teach kids to do the right thing. Translated by Farnaz Firood. 3rd ed. Tehran: Saberin publication; 2016. p.15-22. [Persian]
14. Center for the 4th and 5th Rs (Respect & Responsibility). Excellence & Ethics. UK: Trinity Academy; 2016. p.85-116.
15. Tyrell ME. Perceptions of Character Education in a Seventh-Day Adventist School, Theses for the degree of Doctora. Florida: Florida International University; 2012. p.46-129.
16. Ferkany M, Whyte K. A Character Model for Teaching the Ethical Dimensions of Environmental Education, Philosophy of Education Society of Great Britain Annual Conference. Oxford: New College; 2012.
17. Carson R. Silent Spring. Translated by Vahabzadeh AH, Kocheiki AR, Alizade A. 1st ed. Mashad: Jahad Daneshgahi publication; 2010. p.95. [Persian]
18. Wilson E. The Diversity of Life. Translated by Vahabzadeh AH. 1st ed. Mashad: Jahad Daneshgahi publication; 2005. p.400-404. [Persian]
19. Pojman LP. Environmental Ethics: Reading in Theory and Application. Translated by Salasi M, Dagigi M, Ghabrai H, Gaed M, Mokhber M, Malekian M, Shojai M. 1st ed. Tehran: Tosehe publication; 2005. p.105-109. [Persian]
20. Dzikowska L, Chmielewski J, Wojciechowska M. Ecological and environmental education in the ethical context. *Environmental Protection and Natural Resources* 2016; 27(2): 44-47.
21. Nasibulina N. Education for Sustainable Development and Environmental Ethics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 2015; 13(214): 1077-1082.
22. McMullen S, Molling D. Environmental Ethics, Economics and Property Law. Philadelphia: ASSA Meetings in Philadelphia; 2014.
23. UNESCO. The Ethical Implication of Global Climate Change. Routledge: Published by the United Nations Educational; 2010.
24. Bonnett M. Environmental Consciousness, Sustainability and the Character of Philosophy of Education. *Stud Philos Educ* 2107; 12(36): 333-347.
25. Salatin P, Ghafari Somehe N. Impact of human capital on environmental quality. *Human & Environment* 2017; 7(37): 1-13. [Persian]

26. Azizi V, Savari M, Sadegi M, Yavari G. Analysis of high school students' attitudes toward Hamedan environmental protection. *Journal of Environmental Education and Sustainable Development* 2013; 1(4): 20-28. [Persian]
27. Veisi M, Larijani M, Jahandideh E. Comparison of the effect of material and immaterial incentives on rural women about energy consumption. *Journal of Environmental Education and Sustainable Development* 2013; 2(5): 73-81. [Persian]
28. Lahijanian A, Mohamadi Z. Investigating the methods of teaching citizens to run and operate the sewage network. *Human & Environment* 2016; 14(1): 65-77. [Persian]
29. Salehi S, Emamgoli L. A Study of Influencing Individual and Social Norms on Environmental Friendly Behavior. *Journal of Environmental Education and Sustainable Development* 2016; 4(3): 11-20. [Persian]
30. Salehi S, Soleimani K, Pazoukenejhad Z. An Analysis of Responsible Environmental Attitude and Behavior of Students (A Case study: Students in Mazandaran Province Universities). *Environmental Researches* 2017; 6(11): 265-276. [Persian]
31. Hejazi SY, Karami Darabkhani R, Hoseini SM, Rezai A. Investigating Factors Affecting the Environmental Behavior of Members of Environmental Organizations of Tehran Province. *Journal of Environmental Studies* 2017; 43(1): 17-31. [Persian]
32. Ghaemi P, Shobeiri SM, Larijani M, Rokrok B. Developing the Conceptual Model for Environmental Education Expansion by Evaluation of Strategic Parameters. *Environmental Researches* 2016; 7(14): 3-16. [Persian]
33. Abedi Sarvestani A, Shah Vali M. Necessity and characteristics of research in environmental ethics. *The Journal of Ethics in Science and Technology* 2009; 3(3-4): 56-61. [Persian]
34. Hoseini SH. Analysis of the philosophical and technological basis of the environmental crisis. *Hekmat Moaser* 2013; 4(3): 41-60. [Persian]
35. Eslami SH. Green virtues, a virtuous approach to environmental ethics. *Hekmat va Marefat* 2017; 137: 5-17. [Persian]
36. Nelson MP. Teaching the Land Ethics. Edited by Palmer C. In *Teaching Environmental Ethics*. Printed Netherlands: Koninklijke Brill NV; 2006. p.190-201.
37. Solomon UU. A detailed look at the three disciplines, environmental ethics, law and education to determine which plays the most critical role in environmental enhancement and protection. *Environment, Development and Sustainability* 2010; 12(6):1069-1080.
38. Urker O, Yildiz M, Cobanoglu N. The role of bioethics on sustainability of environmental education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 2012; 9(47): 1194-1198.
39. Pong Tom K. Dispositional empathy with nature. *Journal of Environmental Psychology* 2013; 10(35): 92-104.
40. Nazir J. Applying an Ethic of Care to Environmental Education: Insight from a Study of Outdoor Educators, Annual Meeting of the Canadian Society for the Study of Education, St Catherines. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education; 2014. p.24-28.
41. Rajalakshmi S. Sustainable development through environmental ethics. *International Journal of Applied Research* 2016; 2(3): 464-467.
42. Jacobs S, Dendoncker N, Martin-Lopez B. A new valuation school: Integrating diverse values of nature in resource and land use decisions, Ecosystem Services; 2016. Available at: <http://www.creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>, At: 20/4/2017.
43. Licona T. Raising Good Children. Translated by Garachedagi M. 10th ed. Tehran: Nashre Daere; 2012. p.11-480. [Persian]
44. Mohaghegh Damad SM, Sachedina A, Abbasi M. Introduction to Bioethics. 2nd ed. Tehran: Hoghoghi; 2010. p.9-255. [Persian]
45. Davidson M. A Character Education Research perspective for the 21st Century. *Journal of Character Education* 2014; 10(1): 77-83.
46. Carr D. Moral Values and the Arts in Environmental Education: Towards an Ethics of Aesthetic Appreciation. *Journal of Philosophy of Education* 2004; 38(2): 221-239.